

Світлана СКЛЯР,

завідувач обласної психолого-медико-педагогічної консультації
(Черкаси, Україна) OPMPK-1@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЇ ЗАЇКАННЯ В ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розкриваються особливості корекції заїкання в дітей дошкільного віку з урахуванням принципів взаємозв'язку педагогічного та психокорекційного впливу одночасно. Розглядаються наукові погляди на проблему заїкання та причини виникнення цього мовленнєвого порушення, становлення сучасного комплексного підходу до корекції заїкання. Аналізуються теоретичні засади мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку, які заїкаються. Висвітлюються окремі аспекти корекційної роботи з вищезазначеною категорією дітей; проаналізовано наявні підходи до подолання заїкання у дітей та формування мовно-комунікативних навичок. Наводяться практичні аспекти логопедичного супроводу дітей із порушеннями мовлення.

Ключові слова: дошкільний вік, заїкання, мовно-комунікативні навички, корекція, психолінгвістичний підхід, комплексна психолого-педагогічна реабілітація.

Svitlana SKLYAR,

Head of Psychological
Medical and Pedagogical Consultation of the Cherkasy region
(Cherkasy, Ukraine) opmpk-1@ukr.net

FEATURES OF CORRECTION OF STUTTERING IN CHILDREN OF PRESCHOOL AGE

The article reveals the peculiarities of correction of stuttering in preschool children, taking into account the principles of interconnection of pedagogical and psycho-corrective influence simultaneously. The scientific views on the problem of stuttering and the causes of this speech malformation, the formation of a modern comprehensive approach to stuttering correction are considered. Particular attention is paid to the concept of communication abusive stuttering. The emphasis is on psychological factors in the process of re-education not only speech, but also the identity of children suffering from stuttering.

The psycholinguistic parameters of speech of stuttering children are analyzed. And this suggests that the presence of convulsive activity in the muscles of the executive apparatus violates the effect of the functional speech system of the zealous, creates the process of intra-language planning and the transition of the mental part of the speech process to the motor level of implementation.

The complex method of rehabilitation is considered and three main directions are distinguished: speech therapy, psycho-therapeutic and clinical. Under the comprehensive method of rehabilitation of zakatyh provides for the general improvement of the organism, the purposeful development of motor skills, speech breathing, the skills of self-regulation of muscle tone and emotional state.

The theoretical bases of speech development of pre-school age children who are stuttering are analyzed. Some aspects of correction work with the above-mentioned category of children are covered; analyzed existing approaches to overcoming stuttering in children and the formation of language and communication skills.

The role of children's play is revealed. Thanks to story-role games children are assimilated social experience of human relationships, improve their own speech. Dramatising games help children reincarnate in a certain image and refine the skills of free speech communication with the subject. It is indicated in favor of attracting children with a speech defect to the holidays in order to gain their experience of active communication in any situation. The practical aspects of the support of children with speech disorders are presented, namely: correction of stuttering in preschoolers in the process of passing the kindergarten program, implementation of corrective actions for the development of general small and articulation motility.

Key words: pre-school age, stuttering, linguistic-communicative skills, correction, psycholinguistic approach, complex psychological-pedagogical rehabilitation.

Постановка проблеми. Сприяння комунікації дитини – це, передусім, актуалізація її спілкування. Відповідно до наукових досліджень та практичного досвіду процес формування мовних і комунікативних навичок у дітей молодшого дошкільного віку, що страждають на заїкання, проходить зі значними труднощами. Більшість дослідників схиляються до думки, що для дітей цієї категорії особливе значення має, передусім, зміна патологічного стереотипу спілкування, зокрема, послаблення негативних психічних станів, які сприяють закріпленню заїкання. Саме тому дедалі більшої актуальності

набувають методи реабілітації заїкання дошкільнят, які враховують принципи взаємозв'язку педагогічного та психокорекційного впливу одночасно. На думку авторів цих методів як основна розглядається концепція про порушення комунікації при заїканні. У зв'язку з цим психологічним факторам приділяється особлива увага в процесі перевиховання не тільки мовлення, а й особистості дітей, які страждають на заїкання.

У психолого-педагогічній літературі розглядаються різні питання, що стосуються формування мовних і комунікативних навичок у дітей, які

заїкаються, зокрема, це методики і реабілітаційні системи корекції заїкання (М. А. Виноградової, Н. В. Власової, Г. А. Волкової, І. Г. Виготського, Р. Е. Левіної, С. А. Миронової, Н. А. Чевелева, Е. Л. Пеллінгер, Е. Ф. Рау, В. І. Селіверстова та ін.), спрямовані на становлення правильного мовлення, але недостатньо орієнтовані на розвиток мовних засобів, що є необхідною умовою усунення загального мовленнєвого недорозвинення, яке характеризує стан мовлення багатьох дошкільнят із заїканням.

При цьому результати аналізу стану розробленості проблеми свідчать про побіжність вивчення питання, що стосується формування комунікативних навичок у дітей, які заїкаються. Недостатньо вивченими залишаються питання психолого-педагогічних умов сприяння формуванню мовних і комунікативних навичок у зазначеній категорії дітей. Мовні навички є основою становлення комунікативних. Вони являють собою оперування фонематичним, лексичним, граматичним матеріалом і правилами його оформлення поза умовами мовлення. Моделювання таких навичок у контексті наявності розглядуваної мовленнєвої патології набуває неабиякого значення і має відбуватися за певною системою, шляхом виконання достатньої кількості тренувальних вправ, щоб у подальшому скласти надійний фундамент для формування комунікативних навичок, які потребують більшого зосередження уваги на змісті предмету спілкування, а не на технічних деталях його організації. Відсутнім є і відповідний вітчизняний навчально-методичний інструментарій для дітей означеної вікової категорії із заїканням.

Аналіз досліджень. Заїкання як вид мовленнєвої патології розглядається багатьма вченими з різних точок зору: клінічної, фізіологічної, психологічної, нейрофізіологічної, психолінгвістичної. Аналіз літературних джерел демонструє, що праці М. А. Волкової, Р. Е. Левіної, С. А. Миронової, Н. А. Чевельової, Е. Ф. Рау, А. Ястребової та інших містять певні підходи до розв'язання питання корекції заїкання у дітей дошкільного віку та формування мовно-комунікативних навичок (Волкова, 1994: 7–12]. На особливу увагу заслуговує можливість організації дослідження з позицій психолінгвістичного підходу, який передбачає визначення стадії виникнення судом у контексті породження мовленнєвого висловлення (І. Ю. Абелева), а також дає змогу проаналізувати локалізацію та співвідношення порушень компонентів вимовного механізму (генераторного, резонаторного та енергетичного). На наш погляд, перспектива досліджень у цьому напрямі полягає в детальному вивченні особливостей дезорганізації взаємодії різних аналізаторних систем (акустичної, оптичної, мовнорухової) у момент виникнення судом, визна-

ченні можливих варіантів такого порушення інтегративної діяльності аналізаторів із метою пошуку раціональних диференційованих шляхів компенсації за рахунок найбільш збережених складових елементів психологічної структури породження мовленнєвого висловлення з урахуванням індивідуальних спонтанних алгоритмів адаптації до власного дефекту, включаючи афективно-емоційні особистісні реакції щодо мовленнєвого наміру, перебігу його втілення та оцінювання якості мовленнєвого акта після його завершення. З такої точки зору дослідження набуває пілотного характеру, розкриваючи механізми порушень формування мовно-комунікативних навичок у молодших дошкільників із заїканням з опорою на психолінгвістичну структуру реалізації мовленнєвого висловлення.

Мета статті – дослідити особливості корекції заїкання в дітей дошкільного віку, проаналізувати наявні методи та корекційно-логопедичні шляхи подолання мовних судом у дошкільників.

Виклад основного матеріалу. Уся діяльність людини пов'язана безпосередньо з мовою, яка вже з перших років життя супроводжує її. Мова – важлива функція, властива тільки людині. Завдяки мовному спілкуванню відображення оточуючого у свідомості однієї людини постійно поповнюється і збагачується тим, що відображається в суспільній свідомості, зв'язується з досягненням всієї суспільно-промислової і культурної діяльності людства.

Правильна, виразна мова дає змогу дитині легко знаходити контакти з товаришами, допомагає висловлювати бажання, думки, запитувати і діставати відповіді.

Мовлення забезпечує тонку адаптацію людини до навколишнього середовища, у зв'язку з чим його порушення може призвести до негативних наслідків для становлення особистості. Найбільш тяжким і поширеним розладом мовлення є заїкання, від якого у світі потерпає 1,5% дорослих і 2% дітей. Як правило, заїкання виникає в ранньому віці й за відсутності необхідної допомоги зберігається тривалий час, а іноді й усе життя. Це порушення мовлення заважає людині обрати улюблену професію, розкрити творчий потенціал, знайти щастя в особистому житті тощо. Заїкання часто формує негативні риси характеру: нерішучість, невпевненість у власних силах, залежність від оточення. Тому корекцію заїкання треба починати якомога раніше, тобто відразу після його виникнення. Кваліфікована своєчасна та ефективна допомога дітям із заїканням має не тільки медико-педагогічне, а й соціальне значення.

Дослідження специфічних особливостей заїкування відбувалося як за допомогою клінічних спостережень, так і за допомогою застосування експеримен-

тально-психологічних методик (С. С. Ляпідевський (1975), Г. І. Павлова (1978)). Завдяки таких методик у логопатів виявлені підозрілість, фобії, невпевненість, замкнутість, схильність до депресії, пасивно-оборонні і оборонно-агресивні реакції на дефект. Різноманіття виявів заїкання, зазначене дослідниками, дає змогу стверджувати, що заїкання – це не тільки розлад мовної функції. У виявах заїкання привертають увагу різною мірою виражені розлади нервової системи, фізичного здоров'я, загальної і мовленнєвої моторики, власне мовленнєвої функції, а також наявність психологічних особливостей. Мовленнєві труднощі, які часто виникають у дитини, призводять до підвищених витрат нервової енергії, а інколи і до серйозних психічних травм.

Роль недоліку мовлення в розвитку дитини та її долі залежить від природи дефекту, від його ступеня, а також від того, як дитина ставиться до свого дефекту – Л. І. Белякова (2001), Н. О. Власова (1959), О. О. Дьякова (2001) та інші. Перші реакції на дефект у дитини неусвідомлені, не містять емоційного забарвлення. Але в результаті багаторазового повторення випадків запинок у мовленні дитини їхнє сприйняття супроводжується розумінням, що вона говорить не так, як усі (повільно, уривчасто, із запинками), що їй щось заважає вільно говорити. Запинки виникають раптово, невідомо звідки, стають предметом уваги присутніх, не піддаються відразу виправленню, не зникають самостійно і поступово входять у патологічний умовно-рефлекторний ланцюжок. Тривала дія подразника в одному разі призводить до зниження чутливості (адаптації), а в іншому – до її загострення (сенсibiliзації). Відсутність фіксації на мовленнєвих запинках у дитини відбувається, перш за все, під впливом сприятливих навколишніх умов, доброзичливого і спокійного ставлення до вияву цих запинок. У цьому разі запинки не заважають спілкуванню дитини з оточуючими. Така картина переважно характерна для дітей із запинками несудомного характеру, які зустрічаються у дітей досить часто і легко зникають, якщо немає ускладнень (Белякова, 2001).

Такі вчені, як Р. Є. Левіна (1975), С. О. Миронова (1975), О. Л. Пеллінгер (1984), та інші розглядають заїкання як порушення комунікативної функції мовлення. На думку дослідників, механізм заїкання залежить від порушення мовної поведінки, позамовленнєвої діяльності мовного акта. Мовний акт – це плавне, правильне дихання, узгодженість рухів органів артикуляційного та фонаційного апарату. Мовленнєва поведінка – це вміння володіти собою під час мовлення (Левіна, 1975; Миронова, 1975).

Комплексний метод реабілітації заїкуватих визначається вітчизняними фахівцями найефектив-

нішим. У ньому виділяються три основних напрями: логопедичний, психотерапевтичний і клінічний. Під комплексним методом реабілітації заїкуватих передбачається проведення загального оздоровлення організму (режим, фізичні вправи, медикаментозне і фізіотерапевтичне лікування), цілеспрямованого розвитку моторики (координація і ритмізація рухів, розвиток тонкої артикуляційної моторики), мовленнєвого дихання, навичок саморегуляції м'язового тону та емоційного стану (психотерапія, аутогенне тренування). Велике значення надається вихованню особистості та розвитку соціальних взаємостосунків (Основи теорії і практики, 1968).

У рамках комплексного методу реабілітації існують різні системи корекційної роботи. У кожній із таких систем один із напрямів комплексного методу (логопедичний, психотерапевтичний або клінічний) є домінуючим. Більшість дослідників вважають, що заїкання треба усувати в дошкільному віці, саме в цей період логопедична дія сприяє появі високих результатів. Таку думку відстоюють Н. О. Власова (1959), Г. А. Волкова (1983), Р. Є. Левіна (1975), С. О. Миронова (1975), О. Ф. Рау (1965), Н. О. Чевельова (1965), Г. С. Шукурова (1975) та інші. З цією метою вчені пропонують різноманітні прийоми, методи подолання мовленнєвої патології. Однією з перших комплексних систем корекційної роботи з дошкільниками із визначеною патологією є система, запропонована Н. О. Власовою та О. Ф. Рау (1933, 1959, 1983), яка актуальна і нині.

Останніми роками успішно застосовується методика С. О. Миронової (1975), яка спрямована на виправлення заїкання в дошкільників у процесі проходження програми дитячого садка. Корекція мовлення здійснюється на заняттях, присвячених ознайомленню з навколишнім середовищем, розвитку мовлення, формуванню елементарних математичних уявлень, малюванню, ліпленню, аплікації, конструюванню, під час ігор у вільний від занять час. На кожному занятті розв'язуються не тільки програмні завдання щодо ознайомлення дітей із предметами, явищами оточуючої діяльності, збагачення й активізація словника, але й проблеми, спрямовані на оволодіння навичками самостійного зв'язного мовлення, вільного від заїкання.

Н. О. Чевельова (1975) запропонувала систему подолання заїкання у дошкільників на основі використання ручної діяльності. У пропедевтичному періоді дітям прищеплюються навички організованої поведінки, запроваджується режим обмеження їхнього мовлення. У період супровідного мовлення допускається власне мовлення дітей тільки при здійсненні ними дій із ліплення, аплікації, конструювання та інше. У завершальному періоді діти вико-

ристовують мовлення стосовно виконаної дії без спираючого мовлення у дитини розвивається вміння вголос планувати майбутню роботу. На завершальному етапі розвитку мовлення закріплюються набуті раніше навички самостійного розгорненого конкретного мовлення.

Систему логопедичної роботи з дошкільниками запропонувала Л. М. Крапивіна (1992). Вона стверджувала, що реабілітаційна дія є комплексною і має включати логопедичні заняття, логоритмічні, музичні, фізкультурні і навчання елементам м'язового розслаблення. Основними завданнями корекційної дії є розвиток загальної, дрібної і артикуляційної моторики, мовленнєвого дихання, інтонаційного мовлення, розвиток і уточнення словника, граматичних конструкцій, розвиток діалогічного мовлення.

З літературних джерел відомо, що провідною діяльністю у дошкільників є гра. Під час гри вони засвоюють соціальний досвід людських відносин, удосконалюючи себе, самостійне мовлення. Саме гра дає змогу зробити логопедичні заняття цікавими, емоційними, оскільки вона спонукає дитину до вільного мовленнєвого спілкування (Поварова, 2004).

Г. А. Волкова рекомендувала для логопедичних занять дидактичні ігри, ігри зі співом, рухливі та творчі ігри, ігри-драматизації з урахуванням віку дітей. Так, для дітей 4–5 років пропонувалися ігри зі співом (хороводи), рухливі ігри з правилами, дидактичні ігри. Для п'ятирічок і шестирічок рекомендувалися ігри-драматизації, а на рік-два старшим – дидактичні ігри.

Цікавий підхід до проблеми реалізації ігор у роботі з дітьми із заїканням здійснили І. Г. Виготська, О. Л. Пеллінгер, Л. П. Успенська. Ними широко представлені сюжетно-рольові ігри, ігри-драматизації, використання яких допомогло дітям перевтілитися в певний образ і відшліфувати навичку вільного мовленнєвого спілкування з суб'єктом. Вчені рекомендували залучати дітей із мовленнєвим дефектом для проведення свят із метою набуття ними досвіду активного спілкування в будь-якій ситуації. У працях авторів запропоновано цікавий комплекс вправ для зняття м'язової та емоційної напруги, збудження, розгальмованості. Такі заняття передбачають формування у заїкуватих упевненості при мовленнєвому спілкуванні.

Усі вищезазначені методики, незважаючи на їхню кількість та різноманітність, є далеко не повним переліком наявної логопедичної бази з корекції заїкання. Цей список постійно поповнюється новими розробками, прізвищами. Ці методики є базовими, тією основою, фундаментом, на якому будується вся система логопедичної роботи з дошкільниками, що страждають на заїкання.

Висновки. На нашу думку, розробка ефективної системи логопедичної роботи з подолання судом в мовленні дитини та створення відповідних психолого-педагогічних умов сприятимуть формуванню мовних і комунікативних навичок зазначеної категорії дітей. І, своєю чергою, це буде сприяти не лише корекції заїкання, а й особистості загалом.

Перспективу подальшої роботи вбачаємо у створенні навчально-методичного інструментарію для корекції заїкання у дітей дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волкова Г. А. Заикание и дизонтогенез. Методы изучения и преодоления речевых расстройств: межвузовский сборник научных трудов Г. А. Волковой. СПб., 1994. С. 7–12.
2. Белякова Л. И. Логопедия. Заикание / Л. И. Белякова, Е. А. Дьякова. М.: ЭКСМО-Пресс, 2001. 320 с.
3. Левина Р. Е. Заикание у детей. Преодоление заикания у детей / Ред. Р. Е. Левина. М.: Педагогика, 1975. С. 3–22.
4. Миронова С. А. Исправление заикания у дошкольников в процессе обучения. Преодоление заикания у детей / Ред. Р. Е. Левина. М.: Педагогика, 1975. С. 23–135.
5. Основы теории и практики логопедии / Ред. Р. Е. Левина. М.: Педагогика, 1968. 367 с.
6. Поварова И. А. Коррекция заикания в играх и тренингах. СПб., 2004. 348 с.

REFERENCES

1. Volkova G. A. Zaikanie i dizontogenez. Metody izucheniya i preodoleniya rechevyih rasstroystv: mezhvuzovskiy sbornik nauchnykh trudov [Stammering and dysontogenesis / Methods of studying and overcoming speech disorders: interuniversity collection of scientific works G. A. Volkovoy]. SPb., 1994. S. 7–12 [in Russian]
2. Belyakova L. I. Logopediya. Zaikanie / L. I. Belyakova, E. A. Dyakova. [Speech therapy. Stuttering]. M.: EKSMO-Press, 2001. 320 s. [in Russian]
3. Levina R. E. Zaikanie u detey. Preodolenie zaikaniya u detey / Red. R. E. Levina. [Stammering in children / Overcoming stammering in children]. M.: Pedagogika, 1975. S. 3–22 [in Russian]
4. Mironova S. A. Ispravlenie zaikaniya u doshkolnikov v protsesse obucheniya. Preodolenie zaikaniya u detey / Red. R. E. Levina. [Correction of stammering in preschool children in the process of learning / Overcoming stammering in children]. M.: Pedagogika, 1975. S. 23–135 [in Russian]
5. Osnovy teorii i praktiki logopedii / Red. R. E. Levina. [Fundamentals of theory and practice of speech therapy]. M.: Pedagogika, 1968. 367 s. [in Russian]
6. Povarova I. A. Korrektsiya zaikaniya v igrakh i treningah. [Correction of stuttering in games and training]. SPb., 2004. 348 s. [in Russian]

Статтю подано до редакції 07.05.2018 р.